

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
VAKFI YAYINLARI NO: 149

İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ
KELAM ANABİLİM DALI
EĞİTİM-ÖĞRETİM MESELELERİ ve
KOORDİNASYONU TOPLANTISI - II

İstanbul, 1998

KELÂM-MEZHEPLER TARİHİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NDE DİNİ AKIMLAR ve DİN ALEYHTARI YAZARLAR

Dr. İlyas Üzüm

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

İslâm inançlarını sağlam delillerle ortaya koymak, doğabilecek şüpheleri gidermek ve inkârcıların itiraz ve tenkitlerini cevaplandırmak üzere kurulup gelişen kelâm ilmi, müslümanlar arasında itikadî ya da siyasî ihtilâflar sebebiyle ortaya çıkan grupları inceleyen mezhepler tarihi ile sıkı bir ilişki içindedir. Bilindiği gibi mezhepler tarihi muhtelif zamanlarda vücut bulmuş itikadî, bâtınî, siyasî hatta gayri İslâmî fırkaların tarihî arka planı ile onların görüş ve düşüncelerini ele alır. Her ne kadar klasik mezhepler tarihi kaynakları fırkaları sosyolojik, sosyo-psikolojik, ekonomik ve etnik unsurları dikkate almak suretiyle tetkik etmezse de onların inanç ve telakkilerini aktarmak suretiyle kelâmcılara malzeme sağlar. Klasik mezhepler tarihi müelliflerinden Eş'arî (324/936), Bağdâdî (429/1037), İbn Hazm (456/1063) ve Şehristânî (548/1153) gibi şahsiyetler hem kendilerine kadar geçen zaman içinde hem de kendi dönemlerinde mevcut olan itikadî, felsefî, siyasî, hatta bazıları tasavvufî grupları ele almışlardır. Sonraki müellifler ise genellikle, klasik kaynaklardaki bilgileri tekrarlamakla yetinmiş, kendi dönemlerindeki fırkaları eklememişlerdir. Günümüz mezhepler tarihi araştırmacılarının bu eksikliği dikkate alarak yer yer mevcut dinî hareketleri incelemeye yöneldikleri görülmektedir¹³⁰. Sos-

130 msl. bk. Ahmet Turan, *Güneydoğu Anadolu Yezidileri* (basılmamış doçentlik tezi), Samsun 1987; İsa Doğan, *Anadoluda Aleviliğin Doğuşu ve Samsun Alevileri*, Samsun 1990. Ayrıca burada Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nce yürütülen ve Türkiye'de iller bazında günümüz insanının inanç ve düşüncelerini tesbite yönelik çalışmalara işaret etmek gerekir.

yoloji, antropoloji gibi ilimlerin alan araştırma tekniklerinden yararlanılarak gerçekleştirilecek çalışmaların bugünün toplumundaki dinî anlayışları yakından göstermesi bakımından kelâm ilmine büyük katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu çalışmada Türkiye ile sınırlı olarak -mezhepler tarihinin kelâmıla ilişkisi bağlamında- günümüz dinî/İslâmî akımlarına genel bir bakış yapılacaktır, arkasından din/İslâm karşıtı eser yazan bazı yazarlar üzerinde durulacaktır.

I. Dinî Akımlar

Dinî/İslâmî akımlar genel anlamda, “İslâm coğrafyasında ortaya çıkan, temel inanç ve ibadetlerde İslâm kaynaklarına atıf yapan ancak muhtelif hususlarla ilgili kendilerini başkalarından ayıran anlayış ve algılayışlara sahip olan kesimler” şeklinde tanımlanırsa bunlar mezhebî, tasavvufî, cemaatsel ve siyasî İslâmî gruplar olmak üzere dört başlıkta incelenebilir.

A) Mezhebî Gruplar

1. Şîîlik

İslâm dünyasının %6-12'sini teşkil eden Şîîler ülkemizde bir milyon dolayında nüfusa sahip olup Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde Kars, Iğdır illeri ve bazı ilçeleriyle, vaktiyle buralardan göç ederek yerleştikleri İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerimizde yaşamaktadır. Ülke genelinde (köylerdeki mescidler hariç) elli dolayında camiye sahip olan Şîîler'in cami dernekleri, spor klüpleri, haftalık gazeteleri, ve neşrettikleri çok sayıda telif-tercüme eserleri bulunmaktadır¹³¹.

Geldikleri yerleşim merkezleri, taklit mercileri ve velâyet-i fakih anlayışı karşısında aldıkları tavır bakımından bazı gruplara ayrılan Şîîler bir taraftan kendi insanlarına, bir taraftan kendileriyle benzerlik hatta aynîlik gördükleri yahut görmek istedikleri Alevîler'e, bir taraftan da yer yer kendilerini eleştiren veya bazı konularda yakın fikirlere sahip olan Sünnîler'e yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle klasik Şîîlik esas alınmakla beraber zaman zaman farklı anlayışların devreye girdiğinde gözlenmektedir. Söz gelimi yer yer bazı Şîî âlimler ta-kiyyenin artık geçerli olmayabileceğini, rec'at anlayışını kabul etmeme-

131 Türkiye'deki Şîîlerin demografik yapıları için bk. İlyas üzüm, *Inanç Esasları Açısından Türkiye'de Ca'ferîlik* (basılmamış doktora tezi), s. 83 vd.

nin dinî inançlara zarar vermeyeceğini, Hz. Âişe'ye sebbetmenin yanlış olduğunu söyleyebilmektedirler. Bazıları ise klasik anlayışı bütün katılığıyla sürdürmeye çalışmaktadırlar. Gruplar arasındaki farklılıklar hesaba katılmaksızın Türkiye'deki Şîf kesimle ilgili kelâm ilmi açısından önem arzettiğini düşündüğümüz hususlar şöyle maddeleştirilebilir:

a) Birtakım Şîf mollalar sıklıkla hem gadîrülhum olayı, sakaleyn hadisi gibi imâmet anlayışını temellendirdikleri konularda hem diğer bazı hususlarda Sünnî kaynakların kendilerini desteklediğini ifade ederler. Bu suretle hem mensuplarının haklılığını teyit ederler hem de Sünnîler'in kendilerine yaklaşmasını, en azından kendilerini yadırgamamalarını amaçlarlar.

b) Yine birtakım mollalar Sünnî kelâmın bilhassa imâmet-hilâfet, kader (hayır ve şerrin yaratılması) ve adalet gibi konularında Kur'an ve Sünnet temelli olmaktan çok Emevîler'in etkisinde kalarak şekillendiğini, Şîf kelâmının ise doğrudan doğruya Ehl-i beyt imamları tarafından her türlü etkiden uzak ve dinin ruhuna uygun biçimde geliştirildiğini ileri sürerler.

c) Velâyet-i fakih telakkisi Türkiye'deki Şîf halkı ikiye bölmüş, bir kısmı bu telakkiyi benimseyerek inanç ve hareketlerini bu çerçevede gerçekleştiren bir kısmı buna karşı çıkmış ve bunun bir tür Şifliğin Sünnîliğe yaklaşması olarak değerlendirmiştir. Sayıca daha az olan ikinci grup İran devrimine ve devrim lideri Humeynî'yi sempati duymamaktadır.

d) Şîf toplumunun ortalama %10-30'u Şifliğin Sünnîlik'ten ayrıldığı imâmetin inanç konusu olması, mehdinin hayatta olup gününde birinde ortaya çıkacağı, kıyamet öncesinde imamlar ile onlara zulmedenlerin dirileceği (rec'at) gibi konularda ciddi şüphe hatta yer yer inkâr içerisindedir¹³².

e) İran Şifliği 1980'lerden sonra Ali Şeriati, Murtaza Mutahhari, M. Hüseyin Bihiştî, Humeynî¹³³ gibi müelliflerin eserlerinin tercüme edilmesiyle birlikte Türkiye'ye aktarılmış ve başlangıçta küçümsenemeyecek bir oranda muhatap bulmuş, ancak 1990'lardan sonra oldukça zayıflamıştır.

132 Geniş bilgi için bk. İlyas üzüm, *a.g.e.*, s. 198 vd.

133 Bu müelliflerden Ali Şeriati ile Murtaza Mutahhari'nin ayrı bir önemi vardır. Çeşitli yayınevleri tarafından Ali Şeriati'nin yirmi, Mutahhari'nin de on kadar eseri tercüme edilmiştir.

2. Kızılbaşlık

Mensuplarınca yer yer din, mezhep, sûfîlik, yaşam biçimi gibi farklı biçimlerde nitelenen Alevîliğin (Kızılbaşlık-Bektaşîlik) günümüz Türkiye'sinde en önemli dinî bir yapı ya da akım olduğunda şüphe yoktur. Coğrafi olarak ülkenin özellikle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve bir dereceye kadar Akdeniz, Ege ve Trakya (Marmara) bölgelerinde bulunan bu anlayış mensupları kırsal kesimden batıya göçlerin başladığı 1950 ve 1960'lardan sonra büyük şehirlere gelmiş ve yeni yerleşim merkezleri kurmuşlardır. Nüfuslarıyla ilgili abartılı spekülasyonlar bir tarafa objektif bir tahminle 4-7 milyon dolayındadırlar¹³⁴.

1980 ve 1990'lardan sonra ciddi bir örgütlenme faaliyeti içine giren Alevîler çok sayıda vakıf ve dernek kurmuşlardır. Tarihî yapısı itibariyle eski Türk inançları, Anadolu'daki eski uygarlıklara ait kalıntılar, İslâmî anlayışlar, bâtınîlik, İsmâîlîlik, Hurûfîlik ve Oniki İmam Şîfîliği'nden bazı unsurlar taşıyan Alevîlik dernekleşme faaliyetleriyle birlikte çok yönlülüğünü daha açık sergilemiş ve birbiriyle neredeyse ilişkisiz çok sayıda Alevîlik anlayışları ortaya çıkmıştır. Tarihî bakımdan Şah İsmâîl, Pîr Sultan Abdal, Nesîmî gibi ozanların çizdiği Alevîlik birbirinden farklı olduğu gibi *Buyruk*, *Hüsniye*, *Vilâyetname-i Hacı Bektaş Veli* gibi eserlerin yansıttığı Alevîlik de farklılık arz etmektedir. Bu farklılık günümüz Alevî dede, yazar, dernek yahut vakıf mensupları ve halkta açık biçimde kendisini göstermektedir. Hatta bazan bir derneğin şubeleri arasında bile ciddi denilebilecek farklılıklar göze çarpmaktadır. Ayrıntılara girmeden Alevî-Bektaşî toplumunun bugünkü dinî anlayışı ile ilgili şu maddeler sıralanabilir:

a) Bazı Alevî çevreleri tamamen materyalist bir anlayışa sahip olup bu anlayışlarını Alevîlik'le ilişkilendirmekte, meselâ Hz. Ali'nin, Y nus Emre'nin, Hacı Bektaş-ı Velî'nin materyalist olduklarını ileri sürmektedirler.

b) Bazı Alevî çevreleri ise Alevîliği Şîfîlik'le ilişkilendirmekte ve onun gerçekte Oniki İmam Şîfîliği olduğunu, ancak zamanla bu inancın zayıflayıp içine hurafeler karıştığını, dolayısıyla gerçek Alevîliği yakalamak için Oniki İmam Şîfîliğine dönmek gerektiğini belirtmektedir.

134 Alevîler'in nüfus yoğunluklarıyla ilgili olarak bk. İlyas üzüm, *Günümüz Alevîliği*, Ankara 1997, s. 23 vd.

c) Yine bir kısım çevreler Alevîliği bütün dinî, tasavvufî yönlerinden soyutlayarak onu “yaşam biçimi gibi hiçbir inanç kimliği ifade etmeyen yaklaşımla ele almaktadır.

d) Bazı çevreler ise Alevîliğin tarihteki çok yönlülüğünü dikkate alarak bu yapının muhafaza edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

e) Bir kısım çevreler de Alevîliği moderniteye tercüme ederek onun seküler, demokratik, çağdaş bir yapı arzettiğini ileri sürmektedir.

f) Nihayet bir kısım çevreler Alevîliğin modernite karşısında çözülmesi sonucunda nesillerin inanç kimliklerini yitirmek üzere olduğunu, bu gidişin önünü kesmek için onu üst kimlik olan İslâm'la ilişkilendirip onun inanç ve ibadet formlarıyla temellendirmek gerektiğini dile getirmektedirler¹³⁵.

Günümüz Alevîleri'nin Alevîliği bu kadar farklı biçimlerde yorumlamalarının önemli sebeplerinden birisi henüz Alevî-Bektaşî menâkıbnâmeleri, deyiş ve nefesler ile başta *Buyruk*'lar olmak üzere öteki kültürel miras hakkında sağlıklı araştırmaların yapılmamış olmasıdır¹³⁶. Şu, kaçınılmaz olarak Alevî kökenli birçok kişi ya da çevreyi kendi dünya görüşü doğrultusunda bir Alevîlik tasavvuruna götürmektedir. Söz gelimi bir kısım yazarların Hacı Bektâş-ı Velî'nin, *Vilâyetnâme*'de uzunca anlatılan hac yolculuğu ve hac ibadetini¹³⁷ görmezlikten gelerek hacca karşı çıkmasını Alevîlik adına doğru bulmak mümkün görünmemektedir.

Kur'an'ın değiştirildiğine inanan, namazlarını Hz. Ali'nin kıldığını söyleyen, Sünnîler'i Yezîd yanlıları olarak gören Alevî kitlenin bugünkü inanç ve düşüncelerinin ortaya konulmasının, içinde yaşadığımız toplumun bir parçasını teşkil eden câmianın inanç durumlarını takibe imkân vermesi açısından kelâmcılara önemli bir malzeme teşkil edeceği âşikârdır.

135 Alevîlik'le ilgili bu farklı anlayışlar ve bunları benimseyen çevreler için bk. İlyas üzüm, “Kendi Yazarlarına Göre Alevîlik-Bektaşîlik”, *Türkiye Günlüğü*, Eylül-Ekim 1996, sy. 42, s. 54-74.

136 Menâkıbnâmeler üzerinde ciddi bir ilmi araştırma yapılmış ise de (Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983) adından da anlaşıldığı üzere çalışma, menâkıbnâmelerde ortaya çıkan dinî inanç ve anlayışları değil onlardaki İslâm öncesi motifleri belirlemeye yönelik olmuştur.

137 Bk. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî* (nşr. Abdülhakıy Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 17.

3. Yezîdîlik

Emevîler döneminde Suriye’de ortaya çıkan Yezîdîlik, öteden beri bölgede kalıntıları devam eden Zerdüşîlik, Manilik, Mazdeizm, Yahudilik ve Hristiyanlığa ait bazı unsurlarla birtakım İslâmî telakkilerin karışımından ibaret bir dinî anlayıştır. Mensupları başlıca Suriye ve Irak’ın belli bölgeleriyle Güneydoğu Anadolu’da, kısmî olarak da Kafkasya’nın bazı yörelerinde yaşarlar. Günümüzde 60 veya 70.000 dolayında olduğu tahmin edilen Yezîdîler’in¹³⁸ Türkiye’de Siirt (Beşiri, Kurtalan, Batman), Diyarbakır (Bismil, Çınar), Mardin (Midyad, İdil, Nusaybin), Şanlıurfa (Viranşehir) il, ilçe ve köyleri ile mezralarında toplam 24.309 kişilik nüfusa sahip oldukları belirlenmiştir¹³⁹.

Yüzyıllar boyunca kapalı toplum halinde yaşadıkları için gerçek inanç ve düşünceleri hakkında sınırlı bilgiler bulunan Yezîdîler değişen şartlar içerisinde hem temel inançlarını bir ölçüde yansıtmaya başlamış, hem de bir kısım eski anlayışlarını tertketmeye yönelmişlerdir. Onların önemli inançlarından birini teşkil eden yaratılışla ilgili yaklaşımlar iki kutsal kitapları durumunda olan *Kitâbü’l-Cilve* ve *Mushaf-ı Reş*’te çelişkili biçimde yer alır. Hatta sadece *Mushaf-ı Reş*’teki yaratılış üç ayrı kalıp içinde verilir. Türkiye’de yaşayan günümüz Yezîdîleri’nin yaratılışla ilgili bu çelişkili anlayışlardan hangisine itibar ettikleri bilinmemektedir. Keza onların diğer iman konuları ve dinî pratikleri hakkında da basit gözlemlere dayalı genel bilgilerin dışında geniş ve sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Her ne kadar mezhepler tarihi uzmanı Ahmet Turan bölgeye gidecek bir araştırma yapmış ise de çalışmasında onların bugünkü inanç ve pratiklerini kâfi derecede ortaya koymamıştır.

Yezîdîler’in ileri gelenlerinden Muâviye b. İsmâil el-Yezîdî 1990 yılında Hamburg’da kendisiyle yapılan görüşmede Yezîdîliğin doğrudan doğruya Zerdüşîlik inancının devamı olduğunu söylemiştir. O, bu görüşmede Tanrı’nın birliğine inandıklarını, Zerdüş’tün ilâh, peygamber ya da kutsal bir kişi değil insanlara doğruyu gösteren halktan biri olduğunu, Melek Tavus’un Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’an’da geçen isyancı melek şeytanla ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla kendilerini şeytana tapanlar şeklinde niteleyenlerin yanlışlık yaptığını, ruh göçünü benimsediklerini, cennet ve cehennemin bu dünyada söz konusu olduğunu ifade etmiş-

138 Bk. T. H. Menzel. “Yezidîler”, *İA*, XNI, 415.

139 Ahmet Turan, *Güneydoğu Anadolu Yezidîleri*, s. 68.

tir¹⁴⁰. Muâviye b. İsmâîl'in bu görüşlerinin en azından Türkiye'de yaşayan Yezîdîler'in ne kadarı tarafından paylaşıldığı tahkike muhtaç görünmektedir.

Klasik Yezîdî anlayışında okumak, yazmak, tıraş olmak, bıyıkları tamamıyla kesmek gibi birtakım haramların¹⁴¹ günümüzde büyük ölçüde terkedildiğini belirtmek gerekir. Meselâ yukarıda sözü edilen Emîr Muâviye aynı görüşmede Yezîdî çocukların en yüksek düzeyde modern eğitim görmeleri gerektiğini belirtmiştir¹⁴².

Sonuç itibarıyla hiç değilse Türkiye'de yaşayan Yezîdîler'in bugünkü dinî inanç ve anlayışları saha çalışmaları ile tesbit edilmeli ve kelâm ilmiyle uğraşanlar bu tesbitler çerçevesinde İslâmî inançlar açısından bu telakkiyi değerlendirmeye tâbi tutmalıdırlar.

4. Nusayrîlik

İmâmîyye Şîası'nın onuncu imamı Ali en-Nakî zamanında onun hakkında aşırı fikirler iddia edip kendisinin onun gönderdiği bir peygamber, kezâ on birinci imam Hasan el-Askerî zamanında da onun "bab"ı olduğunu ileri süren Muhammed b. Nusayr (270/883) tarafından kurulan ve Hüseyin b. Hamdân (346/957) tarafından da geliştirilen Nusayrîlik gulât bir Şîf fırkadır. Daha çok Suriye'de bulunan Nusayrîler ülkemizde Hatay, Mersin ve Adana çevresinde yaşarlar. Elde kesin veriler olmamakla beraber bunun 100-150.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir¹⁴³.

Nusayrîler bölgede Arap uşağı, fellâh, bazan da Alevî diye anılır. Bu bakımdan kimileri Nusayrîlik ile Alevîliğin aynı şey olduğunu düşünürler. Her iki anlayışta da Ali merkezde olmakla birlikte Nusayrîlik bunu onun ilâh olmasına kadar götürür. Alevîlik'te ise çok istisnâî kişiler hariç tutulursa Allah-Muhammed-Ali üçlemesinde Ali, Muhammed'le ilişkilendirilen ama asla Tanrı olmayan bir konumdur.

140 bk. Erol Sever, *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, İstanbul 1993, s. 104, 115, 116, 119.

141 Şevket Beysanoğlu, *İnançları, Gelenekleri ve Görenekleri İle Yezîdîler*, Ankara 1988, s. 28.

142 Erol Sever, *a.g.e.*, s. 105.

143 Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1993), s. 180 vd. ; Matti Moosa, "Alawiyah", *O. E. The Modern İslâmîc World*, I, 63-5.

Klasik Nusayrî anlayışında Hz. Ali görünüşte imam ise de gerçekte Allah'tır. Bu bakımdan o mâbuddur ve ölümsüzdür. O Muhammed'i kendi nurundan yaratmıştır. Muhammed de Selmân-ı Fârisî'yi yaratmıştır. Dolayısıyla Ali "mâna", Muhammed "isim", Selmân ise "bab"dır. Nusayrîler'e göre kendileri Ali'nin ulûhiyyetine inandıkları için onun yüceliğinin nimetine ermek bahtiyarlığına ulaşmış kimselerdir. Ne var ki bundan gururlandıkları için cezalandırılmak üzere insan suretinde yer yüzüne gönderilmişlerdir. Onlara göre Nusayrî olmayanların ruhları öldükten sonra hayvan cesetlerine girer. Kadınların ruhları da yoktur. Şeytanlar insanların günahlarından, kadınlar da şeytanların günahlarından yaratılmışlardır. Yine Nusayrîler'e göre her biri tabiat olaylarını idare eden beş eytam vardır. Keza namazların kendilerine tahsis edildiği beş de mâsum bulunmaktadır. Öte yandan Hz. Ali'nin mekânının güneş mi yoksa ay mı olduğu meselesi Nusayrîler'i muhtelif kollara ayırmıştır¹⁴⁴.

Bölgedeki eski din ve inanışlarla bazı Şîî-İslâmî anlayışlara kadar birçok telakkiyi batınî bir anlayışla ören Nusayrîler'in bugünün dünyasında nelere inandıkları, ne kadar inandıkları ciddi araştırmaları gerektirmektedir. Çok muhtemeldir ki bazı Nusayrîler ebeveynlerinden devraldıkları bu telakkileri sorgulamış ve farklı anlayışlara ulaşmış olmalıdırlar. Nitekim bazı Nusayrî din adamlarıyla çok amatörce yapılan görüşmelere dayalı olarak hazırlanan bir kitapta bugünkü Nusayrîler'in bazı önemli konularda farklı anlayışlara sahip oldukları görülmektedir¹⁴⁵. Günümüz kelâm âlimlerinin Nusayrîliği tahlil etmeleri için akademik seviyede görüşme ve gözlemlere dayalı olarak bugünkü Nusayrîler'in inanç ve pratiklerinin çıkarılmasına ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

5. Bahâîler

Oniki İmam Şîîliği'ndeki mehdî telakkisine bağlı olarak ortaya çıkan Şeyhlik, Reştilik ve Bâbîlik çizgisinin uzantısı durumundaki Bahâîlik başlangıçtaki çıkış noktaları ve kurulup geliştiği coğrafya bakımından tamamen Şîî karakterli bir hareket olmasına rağmen zamanla müstakilleşmiş ve ayrı bir din olduğunu iddia etmiştir. Rusya ve İngiltere gibi ülke-

144 Nusayrîler'in temel inançları, ibadet anlayışları, bayramları, Nusayrîlik'le ilgili bibliyografya ve İbn Teymiye'nin onlarla mücadelesi hakkında bk. Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn* (Beyrut 1973), N, 425 vd.

145 bk. Ömer Uluçay, *Arap Aleviliği/Nusayrîlik*, Adana 1996, s. 67 vd.

lerin gayret ve desteğiyle¹⁴⁶ kısa zamanda dünyanın birçok bölgesine yayılan Bahâflik Türkiye’de de taraftar bulmuştur. Bir kısmı İran’dan, bir kısmı da Bahaullah’ın kardeşi Yahyâ Nûrî’nin sürüldüğü Kıbrıs’tan gelen şahısların yoğun gayretleriyle yayılma istidadı gösteren Bahafler ilk dönemlerde muayyen bir sayıya ulaşmışsa da oldukça marjinal seviyede kalmışlardır. Zaman zaman kendileri 5-10.000 gibi rakamlarla ifade etmekteyseler de bunun 1000’li rakamların altında olduğu özellikle belirtilmelidir. Başlıca İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Sivas’ta bulunan Bahâfler’in Türkiye Bahâfleri Milli Rûhânî Mahfili merkezi İstanbul’dadır.

Türkiye Bahâfleri sayılarının azlığına rağmen küçümsenemeyecek faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Bunlar kültürel faaliyetler ve yayın faaliyetleri olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Başlıklarıyla zikretmek gerekirse kültürel faaliyetler şunlardır: Yılda iki defa yaz ve kış Bahâflik okulu (kursu), başta büyük şehirlerde olmak üzere birtakım yerleşim merkezlerinde belirli periyotlarda seminer faaliyetleri¹⁴⁷, kimi sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yaparak çevre, kadın-erkek eşitliği, çocuk gelişimi gibi konularda çeşitli eğitim çalışmaları. Yayın faaliyetlerine gelince önce şu söylenmelidir ki Bahaullah’ın Farsça veya Arapça yazdığı -onlara göre vahyedilen- hemen hemen bütün eserleri Türkçe’ye tercüme edilmiştir¹⁴⁸. Ayrıca Umumi Adalet Evi’nin neşrettiği önemli eserlerin de tercümesi yapılmıştır. Bunun dışında Bahâfliğin dünya toplumunun birliği, kadın-erkek eşitliği, din-bilim müsterekliği gibi genel evrensel yaklaşımları açıklayan çok sayıda bröşür hazırlanmıştır¹⁴⁹.

Bahâullah’ın Peygamber, onun telifatının vahiy ürünü, Bahâfliğin de müstakil bir din olduğunu ileri süren Bahâfler bütün dinlere -sözde-mütedil, müsamahalı ve kuşatıcı baktıkları için farklı inançtaki kimselerin Bahâfliğe girmesinin zor olmayacağını belirtmektedirler. Onlara göre

146 bk. Abdülmün‘im Ahmed en-Nemr, *el-Bâbiyye ve’l-Bahâiyye*, Kahire 1989, s. 211 vd.

147 Bahâfler bu seminerlere çok hazırlıklı gelmekte ve dinleyicilere video kasetleri izleterek kendi inançlarını propaganda etmektedirler.

148 Bunlardan sadece *Kitâbü’l-Akdes* henüz neşredilmemiş olup bize söylediklerine göre bunun da tercümesi yapılmıştır.

149 Bu bröşürlerden birkaçının ismi şöyledir: *Bahâî Dini, Birleşmiş Bir Toplum Oluşturmak, Sağlıklı Bir Gezegen İçin Kadın-Erkek Ortaklığı, İnsanlığın Refahı, Dünya Vatandaşlığı*.

Kur'an Allah'ın kelâmı, Hz. Muhammed Allah'ın peygamberi, İslâm da hak dindir. Ancak Hz. Muhammed son peygamber değil, son nebîdir. Ondan sonra başka peygamberler gelecektir. Kur'an da son vahiy değildir. Zira vahiy ve peygamber göndermek değişmez Tanrı zuhurudur. Tanrı zuhurunu durdurmak ulûhiyyete aykırıdır. Yine onlara göre fizik anlamda kıyamet kopmayacaktır. İnsanlık sonsuz bir evrim içinde gittikçe gelişerek ve olgunlaşarak barış ve mutluluk içinde yaşamını sürdürecektir. Cennet ve cehennem mekân değil, makamdır. Çok merhametli olan Tanrı'nın suçluları ateşte yakması düşünülemez. Suçluların cezası sadece Allah'a dostluktan uzak kalmak olacaktır.

Bahâîler'e göre Tanrı zuhuru ve onun şahsında insanlara yüklenen ibadetler zaman ve zamanın şartları ile ilgilidir. Artık günümüz insanının günde beş vakit namaz kılması oldukça zordur. Oysa Tanrı gönderdiği Bahâî dininde bunu hém üçe indirmiş hem de şeklini kolaylaştırmıştır. Otobüste, iş yerinde pekâlâ bir insan birkaç dakikalık duadan ibaret olan namazı kalarak Tanrı'ya karşı şükür görevini yerine getirebilir. Keza İslâm'ın kadınlara yüklediği örtü, de günümüzde kolayca yapılabilir değildir. Bu yüzden iffetini korumak şartıyla kadın istediği şekilde giyinebilir. Onlara bu kolaylık yeni din sayesinde gelmiştir.

B) Tasavvufî Akımlar

Tasavvufî akımlar kendi içinde özel bir yapılanmaya sahip olması ve halk arasında kolay taban bulması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye'de 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla birlikte tarikat faaliyetleri resmen yasaklandığı için tasavvufî gruplar varlıklarını kısmen gizleyerek sürdürmüş, bilâhare hürriyet ortamından yararlanarak gelişimini devam ettirmişlerdir. Bugün bunların bir kısmı cemaat olarak da anılmaktadır.

Günümüz Türkiye'sindeki tasavvufî gruplar şöyle verilebilir:

1. Nakşibendîlik

a) İskender Paşa Cemaati

Nakşî-Hâlîdî şeyhlerden Mehmet Zahit Kotku'nun bağlılarından meydana gelen cemaat onun 1983'te vefatından sonra damadı Esat Coşan'a intisap etmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Ankara ve Bursa gibi büyük şehirlerle Anadolu'nun muhtelif yerleşim merkezlerine yayılmış

olan cemaatin yüzbinleri geçtiği söylenebilir. Nitekim grubun yayın organı olan *İslâm* dergisinin trajının bir zamanlar 100.000'e yaklaşması bunu göstermektedir. Klasik tasavvuf geleneğinden destek alarak modern çağda Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir hayatı esas alan cemaat siyasî, sosyal ve kültürel alanlardaki faaliyetleriyle dikkat çeker. Cemaatin yukarıda sözü edilen *İslâm* dergisinden başka *İlim ve Sanat*, *Kadın ve Aile* isimli dergileri de vardır¹⁵⁰. Ayrıca ülkenin birçok bölgesinde dinlenebilen Akra FM ile 1997 yılında yayına başlamış olan Ak TV'yi zikretmek gerekir. Ak TV'de her gün 21. 00-22. 00 arasında Esat Coşan *Râmûzu'l-ehâdis* dersleri vermektedir. Cemaatin bütün neşir organlarında *İslâm*'ın bir bütün halinde hayatın her alanına yansması gerektiğinin altı çizilir, radikal yorumlara itibar edilmez ve sık sık Kur'an ve Sünnet çizgisinin korunması üzerinde durulur. Mehmet Zahit Kotku'nun kitapları cemaatin en çok okuduğu kaynaklar durumundadır¹⁵¹.

b) Erenköy Cemaati

Cemaat, ismini şeyhleri Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun 1955'lerden sonra İstanbul'da görev yaptığı Zihni Paşa Camii'nin bulunduğu Erenköy semtinden alır. 1892 yılında Adana'da doğan Ramazanoğlu eğitim için geldiği İstanbul'da kelâmî Dergâhı şeyhi Erbilli Mehmed Esad Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır. Erenköy'deki cami çevresinde sohbet halkaları oluşturan şeyh 1979'da Suudi Arabistan'a gitmiş ve 1984'de de orada vefat etmiştir. Sağlığında hilâfet verdiği Hacı Hasan Efendi Kayseri'de irşad vazifesini sürdürürken İstanbul'da cemaatin başına Musa Topbaş geçmiş olmakla birlikte, faaliyetlerin dört kişilik bir heyet tarafından idare edildiği belirtilmektedir¹⁵². 1986 yılında yayın hayatına başlayan *Altınoluk* dergisi cemaatin yayın organı durumundadır. Erkan Yayınları ise başta Şeyhin külliyyatı olmak üzere grupla ilişkili yazarların dinî eserlerini neşretmektedir. Cemaatin son zamanlarda giderek artırdığı sosyal ve kültürel faaliyetlerden bilhassa *İslâmî İlimler Araştırma Merkezini* zikretmek gerekir. Ayrıca grubun

150 bk. Ruşen Çakır, *Âyet ve Slogan*, İstanbul 1990, s. 17 vd. ; Reşat Öngören, "Günümüz Türkiye'si'nde Tarikatlar (basılmamış makale), s. 1 vd.

151 Mehmet Zahit Kotku'nun en önemli eseri *Tasavvufî Ahlâk I-V* (İstanbul 1991) isimli beş ciltlik kitaptır.

152 Şeyhin hayatı için bk. Sadık Dâna, *Mahmut Sami Ramazanoğlu*, İstanbul 1991. Ayrıca cemaat hakkında geniş bilgi için bk. Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 56 vd. ; Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 5 vd.

Türk Cumhuriyetlerinde etkili faaliyetleri vardır¹⁵³. Cemaatte ağırlıklı anlayış, eğitim yoluyla fertlere İslâmî şuur kazandırmaktır. İslâmî eğitimde ise klasik tasavvufun yanı sıra tefsir ilmine büyük atf yapılır¹⁵⁴.

c) İsmail Ağa Cemaati

Cemaat, ismini Şeyh Mahmut Ustaosmanoğlu'nun imamlık yaptığı Fatih (İstanbul) Çarşamba'daki İsmail Ağa Camii'nden alır. Şeyh Ustaosmanoğlu Nakşî-Halidî şeyhlerden Ali Haydar Efendi'nin halifesi iken onun 1969'da vefat etmesinden sonra yerine geçmiştir. İstanbul'un dışında başlıca yoğunlaştıkları yerler Trabzon, Tokat, Adapazarı, Kayseri, İzmit, Afyon'dur. Erkeklerin sakal bırakıp şalvar, sarık, cübbe giymesi; kadınların çarşafa bürünmesi şarttır. Şuhtelif yerlerde kız ve erkek öğrenciler için Kur'an kursu açarak çoğalmaya çalışan cemaat bâtilileşme ve modernleşmeye karşı katı kuralları uygulayan bir grup olarak bilinir. Kur'an kurslarında basit seviyede Arapça öğretilerek bazı fıkıh, tefsir ve kelâm kitapları okutulmaya çalışılır¹⁵⁵. Sempatizanı olmanın dışında grubun gerçek üyesi olmak için rüya yoluyla intisabın gerçekleşmesi şarttır.

d) Menzil Cemaati

Menzil cemaati Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı bugünkü adıyla Durak eski adıyla Menzil köyünde oturan Nakşî-Hâlidî Seyyid Abdülbaki Erol'a intisap eden kimseleri ifade eder. Abdülhakim Hüseyin'in gayretleriyle başlayan (ö. 1972) ve oğlu Muhammed Raşit Erol (ö. 1993) zamanında¹⁵⁶ ülkenin hemen bölgesinde meşhur olan Menzil Dergâhı'nın Anadolu'nun pek çok yerleşim merkezlerinde müntesipleri ve hatme yaptıkları yerleri vardır. Dinle alâkası olmayan ve içki, kumar gibi kötü alışkanlıkları bulunan pek çok kişinin tövbe aldıktan sonra bunları bıraktıklarının görülmesi dergâha olan ilgiyi artırmıştır. Şeyhin bugün hemen her yerde halife ve vekilleri vardır¹⁵⁷. Diğer ce-

153 Cemaatin Türk cumhuriyetlerinden -yakından müşahade ettiğimiz için meselâ- Azerbaycan'da gerçekleştirdiği faaliyetlere atf yapmak gerekir: "Gençliğe Yardım Fonu adıyla faaliyet yapan grup burada bilhassa Sünnîler'in bulunduğu bölgelerde başta eğitim olmak üzere birçok dinî hizmet görmektedir.

154 Erkam yayınlarına bakıldığında bu kolayca görülür. Yayınlar arasında şunlar vardır: *Fatiha Sûresi Tefsiri, Bakara Sûresi Tefsiri, Muhasebe, Dudlar ve Zikirler*.

155 Geniş bilgi için bk. Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 60 vd. ; Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 7 vd.

156 Cemaatin yurt çapına yayılmasında büyük rolü olan M. Raşit'in hayatı için bk. Selahaddin Kınacı, *Muhammed Raşid Erol (k. s. a.)'nın Hayatı*, Menzil 1996.

157 Geniş bilgi için bk. Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 65 vd. ; Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 9 vd.

maatlere göre grup üyelerinin birbiriyle ilişkilerinin daha gevşek olduğu cemaatte bazı kitap çalışmalarının dışında neşriyat faaliyeti yoktur.

e) Işıkcılar

Cemaat Nakşî-Hâlidî şeyhi Abdülhakim Arvâsî (ö. 1943) tarafından oluşturulmuştur. Şeyh sağlığında birkaç kişiye hatme yaptırma izni vermişse de Muhammed Sıddık Efendi'nin dışında kimseye halifelik vermemiştir. Sıddık Efendi de I. Dünya Savaşı sırasında şehid edilince tarikat silsilesi Arvâsî'nin vefatıyla son bulmuştur. Ancak şeyhin önde gelen müridlerinden Hüseyin Hilmi Işık yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiş, kendisi bir tarikat şeyhi olmaktan ziyade bir cemaat lideri olarak temayüz etmiş ve hareket onun adıyla anılmıştır. Işık'ın yaşlılığı sebebiyle bugün cemaatin işlerini damadı Enver Ören yapmaktadır. ülkenin hemen her yerinde mensubu bulunan cemaatin 500.000 üzerinde tiraja sahip günlük gazetesi (*Türkiye*), *İnsan ve Kainat* isimli dergi ve özel bir televizyon kanalı (TGRT) ile çoğu Hüseyin Hilmi Işık'ın telif ve tercümelelerinde ibaret¹⁵⁸ birçok yayını bulunmaktadır¹⁵⁹. İctihad kapısının kapalı olduğuna inanılan ve Ehl-i sünnet'e sıkı sıkıya bağlılık vurgusu yapılan cemaatin neşir organlarında, özellikle TGRT'nin dinî programlarında velflerin olağan üstülüklerine dayanan bir din telakkisi sunulur.

f) Süleymancılar

Süleymancılar Süleyman Hilmi Tunahan'ın Nakşî-Müceddidî şeyh olduğuna inanan kimselerdir. Tunahan öğrenciliği sırasında Nakşibendiyye şeyhlerinden Selâhaddin b. Mevlânâ Sirâcuddin'in irşad halkasına katılmış, 1936 yılında icâzet alıp şeyh olarak faaliyete başlamıştır. Dinî irşad ve eğitimin yasaklandığı o dönemlerde Süleyman Efendi bulabildiği talebelere kendi geliştirdiği usuller çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm öğretmiş ve fırsat buldukça da Arapça ve klasik İslâmî ilimler dersi vermiştir. 1949 yılında Kur'an kurslarıyla ilgili resmî izin verilmesiyle birlikte yurdun bazı bölgelerinde hızla Kur'an kursları açılmaya başlamıştır. Onun 1959 yılında vefatından sonra¹⁶⁰ damadı Kemal Kacar bir şeyh değil cemaatin işlerini düzenlemekle görevli bir kişi olarak bu faaliyetleri

158 Cemaat mensuplarının okuduğu en önemli kitap şüphesiz Hüseyin Hilmi Işık'ın *Saadeti Ebediye İlmihali*'dir (İstanbul 1993).

159 Cemaat hakkında geniş bilgi için bk. Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 11 vd.

160 Şeyhin hayatı için bk. Mustafa Özdamar, *Üstamız Süleyman Hilmi Tunahan*, İstanbul 1995.

daha da artırmıştır. Pek çok il, ilçe ve köylerde Kur'an kursları açılmıştır. Başta Almanya olmak üzere yurt dışında da yoğun faaliyetlerde bulunan cemaatin geçmişte bazı neşir organları var idiyse de bugün sadece *Genç Akademi* isimli bir dergisi bulunmaktadır. Cemaat Türkiye'nin dârülharp olduğuna inanır. İtikadda sıkı bir Ehl-i sünnet bağlılığı dile getirilir. Fıkıhta genellikle Hanefî'dirler¹⁶¹.

g) Diğer Nakşî Gruplar

Türkiye'de yukarıda sözü edilen Nakşî gruplardan başka Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi Cemaati, Abdülhay Öztoprak Efendi Cemaati, İhrâmîzâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Cemaati, Muhammed İhsan Oğuz Efendi Cemaati gibi birtakım cemaatler daha vardır. Bunlar diğerlerine göre mahallî ve marjinal gruplardır¹⁶².

2. Halvetîlik

a) Cerrâhîler

Şeyh Nûreddin Cerrâhî tarafından (ö. 1721) İstanbul'da kurulan Cerrâhî tarikatı Halvetîler'in önemli kollarından biridir. Cumhuriyet döneminin zor şartlarında tekke faaliyetleri İbrâhim Fahreddin Efendi'nin şeyhliğinde Karagümrük'te (İstanbul/Fatih) bulunan dergâhta yürütülebilmektedir. Şeyh 1964 yılında yerini halifesi Muzaffer Ozak'a bırakmıştır. Onun da 1985'de vefatından sonra Fahreddin Efendi'nin diğer halifesi Sefer Dal Efendi onun makamına geçmiştir. Buradaki dergâh faaliyetleri Türk sanat mûsikisi sanatçısı Ahmet Özhan'ın da üyesi olduğu Türk Tasavvuf Mûsikisini Yaşatma Derneği tarafından sürdürülmektedir. Cerrâhîlik bilhassa Muzaffer Ozak'ın şeyhliği zamanında sanat çevreleri arasında olduğu kadar yabancı ülke mensupları arasında da yayılmış, bu sayede birçok Batılı insan ihtidâ etmiştir¹⁶³.

b) Diğer Halvetî Tarikatlar

Cerrâhîler'den başka diğer Halvetî tarikatlardan birisi Şâbânîler'dir. Şâbânîler yakın zamana kadar Mustafa Özeren Efendi'nin (ö. 1982)

161 bk. Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 125 vd. ; Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 16 vd.

162 Bu gruplar için bk. Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 13 vd.

163 Türkiye'deki Cerrâhî tarikatının bugünü bir doktora çalışması olarak incelenmiştir: Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikat/ Cerrâhîler*, İstanbul 1990. Ayrıca bk. Ahmet Güner, *Tarikatlar Ansiklopedisi* (İstanbul 1991), s. 105.

şeyhliğinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bir başka Halvetî tarikatı Uşşâkîler ise yine yakın zamanlara kadar Mehmed Nusret Efendi (ö. 1979) tarafından temsil edilmiştir. Halvetîler'in son kolu Ticânîler'dir. 1946-1951 yılları arasında Kemal Pilavoğlu'nun adıyla özdeşleşen Ticânîler Kur'an'ın yasakladığını düşündükleri heykellere karşı çıkmışlar, Atatürk heykellerini kırmışlar, Arapça ezanın yasak olduğu zamanlarda toplu yerlerde Arapça ezan okumak suretiyle yasağı protesto etmişlerdir. Zamanla gücünü azaltan Ticânîlik Kemal Pilavoğlu'nun 1976 yılında vefatından sonra iyice marjinalleşmiştir¹⁶⁴.

3. Kâdirîlik

Tarihte en güçlü tarikatlardan biri olan Kâdirîlik bugün eski güç ve etkisinden oldukça uzak durumdadır. Bazı bölgelerde yerel şeyhlerin çabalarıyla dar çerçeveli faaliyetler var ise de Nakşîbendîlik gibi tesirli ve yaygın değildir. Ancak bunlar içerisinde istisna teşkil eden bir kol vardır: Haydar Baş ve Grubu. Uzun süre Kâdirî şeyhi olarak görev yapan Hacı Mustafa Hayri Ögüt Efendi'nin önemli müridlerinden Haydar Baş, şeyhin 1979 yılında vefat etmesinden sonra yerine geçmiştir. Aynı zamanda sanayici-iş adamı olan Baş'la birlikte Kâdirîliğin bu kolu hızla gelişmeye başlamıştır. Trabzon merkez olmak üzere yurt çapında 100 dolayında İlmî Araştırmalar Vakfı kurulmuş ve bunlar aracılığıyla birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Her ikisinin de başyazarlığını Haydar Baş'ın yaptığı *İcmal* ve *Ögüt* isimli iki dergi çıkarılmaktadır¹⁶⁵. Ayrıca başlangıçta Karadeniz bölgesine yayın yapan, bugün ülkenin önemli bir bölümünde izlenebilen Mesaj TV adıyla televizyon kanalı kurmuşlardır. Haydar Baş her cuma akşamı kanalda dinî muhtevalı sohbetler yapmaktadır.

4. Rifâîlik

Ahmed er-Rifâî (ö. 1118) tarafından kurulan Rifâîlik, 1908'de İstanbul'da açtığı Rifâî Tekkesi ve gösterdiği faaliyet ile Kenan Rifâî zamanında bilhassa kadınlar arasında popüler olmuştur. O, İslâm'da tesettür anlayışına karşı esnek bir görüş sahibidir. Kenan Rifâî'nin günümüzdeki en ünlü müridi Samiha Ayverdi'dir. Fatih'teki evinde hocasından aldığı eğitim, telkin ve ilhamla bir dost ve hayranlar çevresi kurmuş, ayrıca yazdığı eserlerle düşüncelerini geniş kitlelere yayma imkânı bulmuştur ve

164 bk. Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 23-25.

165 bk. Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 72-5; Reşat Öngören, *a.g.m.*, s. 25-6. Ayrıca Haydar Baş'ın temel görüşleri için bk. Haydar Baş, *Makâlât*, İstanbul 1991.

bulmaktadır. Samiha Ayverdi Kenan Rifâî'nin talebesi olarak tarikatı klasik havadan ayırıp hümanist bir yapı içine sokma çabalarıyla tanınmaktadır. O arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Kubbealtı Vakfı ile birçok faaliyet gerçekleştirmektedir. Ayrıca *Kubbealtı Akademi Mecmuası* isimli bir dergi çıkarılmaktadır¹⁶⁶.

Rifâîlikle ilgili sözü edilen gruptan başka muhtelif bölgelerde cehri zikir sırasında vücudunun çeşitli yerlerine şiş soka kesimler de vardır.

Tasavvufî Akımlarla İlgili Birkaç Not

Türkiye'deki dinî hayat açısından tasavvufî gruplar görmezlikten gelinmesi mümkün olmayan akımlardır. Elde istatistikler bulunmamakla beraber toplumun küçümsenemeyecek bir oranı tasavvufî bir şekilde bağlantılıdır. Üstelik bu oran giderek artmaktadır. Başta bazı tasavvufî grupların siyasetle ilişkileri ya da ilişkilendirilmeleri olmak üzere çeşitli sebeplerle yerli ve yabancı araştırmacılar öteki dinî akımlar gibi tasavvufî akımlarla ilgili bazı çalışmalar yapmış ve yapmakta ise de bunların hemen hemen hiçbirisi kelâm âlimlerine yeterli malzeme sağlayacak nitelikte değildir. Zira bu tür çalışmalar ya sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerde ya da bizzat tasavvuf alanında yapılmaktadır. Sosyoloji ve antropoloji alanlarında yapılan çalışmalar genellikle bu disiplinlere ait kavram ve teoriler çerçevesinde hazırlanmakta, tasavvuf alanında yapılanlarsa içten bakılarak çalışıldığı için gruptaki dinî anlayışı serbestçe ortaya koyamamaktadır.

Burada örnek olarak iki çalışmaya atıf yapılabilir: Birisi sosyolojide Cerrahîler'le, diğeri antropolojide Nakşîler'le ilgili yapılan doktora çalışmasıdır¹⁶⁷. Her iki çalışmada da cemaatin tevhid, Allah-âlem ilişkisi, nübüvvet-velâyet tekallisi, dua ve tevekkül anlayışı gibi kelâm ilmi açısından önem taşıyan hususlarla ilgili düşüncelerini bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmalar yararsız olmamakla birlikte grupların kelâm ilmiyle uğraşanlara, onların inanç konularındaki anlayış ve düşüncelerine yansıtan net tablolar çizmemektedir. Bu bakımdan tasavvufî akımlar ya kelâmcılar ya da mezhepler tarihçileri tarafından alan araştırmaları tekniklerine göre çalışılmalı, böylece grubun yaşayan dinî inanç ve düşünceleri

¹⁶⁶ Ahmet Güner, *Tarikatlar Ansiklopedisi*, s. 317-8.

¹⁶⁷ Sosyoloji alanında yapılan çalışma Fulya Atacan'ın *Sosyal Değişme ve Tarikat* (İstanbul 1990), antropoloji alanında yapılan ise Tayfun Atay'ın *Batı'da Bir Nakşî Cemaati Şeyh Nâzım Kıbrısı Örneği*'dir (İstanbul 1996).

ortaya konmalıdır. Sonra da kelâmcılar tarafından bu anlayışlar değerdendirilmeye tâbi tutulmalıdır.

Tasavvufî akımlarla ilgili bir başka husus şudur: Bektaşîlik gibi heterodoks nitelikli olanların dışında bütün tarikatlar itikatta Ehl-i sünnet'e bağılı olup kendileri de bunu zaman zaman vurgulamaktadırlar. Ancak tasavvufun kurumsallaşmasıyla birlikte ortaya çıkan ve kelâmcılar tarafından tenkit mevzuu yapılan dünya-âhiret dengesi, dua ve tevekkül anlayışı, mürşidin tasarrufuna inanma gibi konuların bugünkü tasavvufî gruplar için de söz konusu olduğı muhakkaktır. Burada kelâmcıların daha sağlıklı şeyler söyleyebilmeleri için tasavvufun nazariyesinden değıl, günümüzdeki tasavvuf çevrelerinin düşünce ve tutumlarından hareket etmeleri gerekir. Aksi halde yapılan değerdendirmeler nazarî kalacaktır.

C) Cemaatler

Sosyolojik olarak cemaatin "aynı inanç, değır ve davranış kalıplarını benimsemiş, karşılıklı olarak yakın, içten, yüzyüze ve samimi ilişkilerle birbirine bağılı insanlardan oluşan, topluma oranla görece küçük homojen insan topluluğı biçimindeki tanımından¹⁶⁸ yola çıkıldığında birçok İslâmî çevre bu kategoriye girer. Ancak burada biz cemaat kavramıyla mezhebî, tasavvufî ve siyasî-İslâmî grupların dışında kalan çevre ya da çevreleri kastediyoruz. Bu durumda dinî akımlar içerisinde cemaat olarak yalnız Nurculuk hareketi ve bu hareket içinde muhtelif kollardan söz edilebilir.

NURCULUK

Nurculuk Said Nursi'nin *Risâle-i Nur* isimli eserleri çevresinde gelişmiş bir hareket, Nurcular da Said Nursi'yi -kendi ifadeleriyle- üstat tanıyan ve dinî anlayış ve hizmet biçimlerini onun eserleriyle ilişkilendiren kimselerdir. 1873-1960 yılları arasında yaşayan Saîd Nursi bir gün Van'da Tâhir Paşa'nın konağında iken gazetelerde bir İngiliz Avam Kamarası üyesinin Kur'an aleyhindeki yazısını okumuş, bunun üzerine hiddetli bir şekilde "Ben de Kur'an'ın sönmez ve söndürölmez bir nur olduğunu göstereceğim" diyerek tepkisini dile getirmiştir. Devam eden

168 Ö. Demir, M. Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul 1992, s. 66.

yıllarda özellikle inanç konuları aleyhine yapılan neşriyattan şiddetle rahatsızlık duymuş, 1926 yılında Barla'ya (Isparta/Eğirdir) sürüldüğünde âhîret inancını temellendirdiği *Haşir Risâlesi*'ni yazmıştır. Gizli cemiyet kurmak ve tefrikaya sebebiyet vermek ithamıyla hakkında çok sayıda mahkeme açılan, hapis yatan ve muhtelif şehirlere sürgüne gönderilen Saîd Nursi yirmi iki yıl içinde eserlerinin telifini tamamlamıştır. Bu arada bulunduğu yerlerde oluşan sempatizan halkasına, kendi şahsının önemli olmadığını, Nur risâlelerini yazmaları ve okumaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu suretle ülkenin birçok bölgesinde onun eserlerini yazan ve teksir eden zümreler çıkmış, böylece cemaatleşme süreci başlamıştır. 1960'da vefat ettiğinde arkasında azımsanmayacak talebe ve taraftar kitlesi bırakmıştır¹⁶⁹.

Saîd Nursi eserlerinde "zamanın tarikat zamanı değil imanı kurtarma zamanı olduğunu belirtir" ve kendisinin bütün mesaisini imanı takviye ve tahkik çalışmalarına hasrettiğini söyler. Ona göre aklî istidlâlî esas alan kelâm ilmi kalbi, duyguları ön plana çıkaran tasavvuf da aklı ihmal etmiştir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm her ikisini de dikkate aldığı için onun bir tür tefsiri niteliğinde olan *Risâle-i Nur* da hem aklî iknaya hem de kalbî tatmine yönelik bir çizgi takip etmiştir.

Saîd Nursi'nin vefatından sonra devam eden yıllar içerisinde Nurcular bazı alt gruplara ayrılmıştır:

a) Yazıcılar

Saîd Nursi'nin önemli talebelerinden Hüsrev Altınbaşak risâlelerin yalnızca Osmanlıca hatla yazılabileceğini, onu Latin harflerle basmanın ve bastırmanın kabul edilemez olduğunu ileri sürerek cemaatten ayrılmış ve müstakil bir grup oluşturmuştur. Cemaat, ilk dönemlerde olduğu gibi risâleleri elle yazdığı ve bunun faziletli olduğuna inandığı için "yazıcılar" adıyla anılmıştır. Günümüzde Nurcular'ın küçük gruplarından biridir. Beşer-onar kişilik gruplar halinde Türkiye'nin birçok bölgesinde bulunuyorlarsa da Isparta ve havalisinde daha yoğunlurlar. Hayrat Vakfı isimli bir vakıfları bulunmaktadır. Grup, Hüsrev Altınbaşak için "üstâd-ı sâni ifadesini kullanır, gerçek Nurcular'ın kendileri olduklarını düşünür. Altınbaşak'ın vefatından sonra (1971?) Saîd Nuri cemaatin liderliğine

169 Saîd Nursi'nin kronolojik hayatı için bk. Tahsin Tola, Saîd Özdemir, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul 1957. Ayrıca bk. Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Yönleriyle Saîd Nursi*, İstanbul 1979.

gelmiştir. Grubun en önemli faaliyeti “tevâfaklu Kur'an'dır. Hüsrev Altınbaşak'ın hattıyla lafza-i celâl ile rahmân ve rahîm gibi isimlerin hiçbir zorlama olmaksızın bir sıra içinde olduğunu gösteren bu çalışma Hayrat Vakfı yayınları arasında basılmıştır.

b) Yeni Asyacılar

kendi adını yeni yaramıştır

Said Nursi'nin hayatının son dönemlerinde ortaya çıkan ve vefatından kısa bir süre sonra da alenîleşen Yazıcılar¹⁷⁰la, 1970'lerin ortalarında ayrılan Fethullah Gülen ve öteki bazı küçük çaplı ihtilâflar dikkate alınmazsa Nurcuların büyük çoğunluğu 1983'lere kadar *Yeni Asya* gazetesi camiası içerisinde bulunagelmışlerdir. 21 Şubat 1970'de günlük olarak kurulan *Yeni Asya* bir gazete olduğu kadar bünyesindeki dergiler ve yayınevinin neşrettiği eserlerle Nurcular'ın basın dünyasında dili olmuştur. İslâmî inançların tabiat bilimlerinin verileriyle temellendirildiği ilim ve teknik serisi¹⁷⁰ ile bazı ilâhiyat konularının risâlelere göre işlendiği ilâhiyat serisi¹⁷¹ büyük ilgi görmüş, özellikle birincisiyle ilgili neşredilen eserlerin onları geçen baskıları yapılmıştır. Gazete bünyesindeki genel nitelikli *Köprü*, kadınlara hitap eden *Bizim Aile* ve çocuklara yönelik *Can Kardeş* dergilerinde *Risâle-i Nur* merkezli yazılar neşredilmektedir. Ancak bu faaliyetler olup biterken 1983'ten sonra çok büyük bir kesim gazeteden kopup ayrı bir grup oluşturmuştur. Gazete çevresinde kalanlar kendilerini toparlamaya çalışırken 1990 yılında gerçekleşen bir başka büyük ihtilâf cemaati alabildiğine küçültmüştür. Bugün başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin hemen hemen bütün bölgelerinde cemaat mensubu kimseler var ise de sayıları oldukça azdır.

c) Meşveret Cemaati

Meşveret Cemaati 1983 yılında *Yeni Asya* camiasından ayrılan ve Mustafa Sungur, Bayram Yüksel gibi Said Nursi'nin sağlığında onun hizmetinde bulunmuş kimselerin başı çektiği kesimin oluşturduğu gruptur. Cemaatin İstanbul kanadı gazeteden ayrılınca *Yeni Nesil* isimli daha önce de çıkmış olan gazetc etrafında toplanmışlardır. Ancak çok geçme-

170 Bu serinin bazı kitapları şunlardır: Hüseyin Demirkan, *Yıldızların Esrarı*; Alpaslan Özyazıcı, *Hücreden İnsana*; Ümit Şimşek, *Atom*; a. mlf., *Bir Arının Hatıra Defteri*; a. mlf., *Kâinatın Doğuşu*; Mustafa Nutku, *İnsan Vücudu*; Ayhan Songar, *Beynimiz ve Sinirlerimiz*; a. mlf., *Sibernetik*.

171 Hemen hemen tamamı heyet tarafından yazılan bu eserle ilgili bazı kitaplar şunlardır: *İman, Namaz, İbadet, Hizmet, Ölçü, İmtihan, Kader*.

den gazete kapanmış, bunun üzerine belirtilen grup ağırlığı yayınevi faaliyetlerine kaydırmıştır. *Risâle-i nurları* kaynaklı ve indeksli olarak iki cilt halinde¹⁷² neşreden grup belli periyotlarla Bedfüz zaman Said Nursi sempozyumları düzenlemekte, sonra da bunları kitaplaştırmaktadır. Türkiye'nin hemen her yerinde faaliyet yapan grup "medreselerde" *Risâle-i Nur* okuma ve anlama merkezli bir çalışma yapmaktadır. Ayrıca İstanbul'da Moral FM isimli bir radyo istasyonu kurulmuştur. Radyoda günün belli saatlerinde açıklamalı olarak *Risâle-i Nur* dersleri yapılmaktadır.

d) Fethullah Gülen Cemaati

Kamuoyunda "Fethullah Hoca" diye bilinen Fethullah Gülen Erzurum doğumlu olup 1970'lerin ortasında Nurcular'ın ana gövdesinden ayrılarak yeni bir hizmete başlamıştır. Bornova'da (İzmir) verdiği vaazlar kısa zamanda büyük ilgi toplamış ve çevresinde kalabalıklar oluşmuştur. Bu arada yetiştirdiği öğrencilerle Ege'nin birçok yerleşim merkezinde faaliyet yürütmüştür. Zaman içinde hocanın hem faaliyet alanı hem destek ve taraftarları hızlı bir artış göstermiştir. Bu arada çeşitli vakıflar ve dernekler kurulmuştur. 1978 yılında Türkiye Öğretmenler Vakfı adına *Sızıntı* dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Bol miktarda dinî yorumlu tabiat manzarası resimlerine yer verilen dergide bilim-din birliğliğini sergileyen yazılar yayımlanmıştır ve dergi o tarihten beri çeyrek milyonu aşan tirajıyla neşir hayatını sürdürmektedir. Cemaat 1988'lerden sonra *Zaman* gazetesini sahiplenmiş ve gazete bugün 350.000 dolayında bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli kolej ve üniversiteleri bulunmaktadır. *Risâle-i nurlardan* yararlanmakla beraber sahâbe hayatına vurgu yapan ve duygulu konuşmalar yapan Fethullah Gülen'in vaaz ve sohbetlerinin önemli bir bölümü kitaplar halinde neşredilmektedir¹⁷³. Ayrıca cemaatin dinî konuları akademik bir üslûpla işleyen *Yeni Ümit* ile siyasî ve aktüel olayları tahlil eden *Aksiyon* isimli bir dergisi vardır.

172 bk. *Kaynaklı-İndeksli Risâle-i Nur Külliyyatı I-II*, İstanbul 1995.

173 Fethullah Gülen'in değişik imzalarla neşrettiği kitapların bir kısmı şunlardır: *İnancın Gölgesinde I-II*, *Fasıldan Fasıla I-II*, *Prizma*, *Tereddütler ve Çıkış Yolları I-IV*, *Çağ ve Nesil*.

e) Diğer Nurcu Gruplar

Yukarıda sözü edilen nurcu gruplardan başka lokal karakterli bazı çevreler daha vardır. Bunlar Kürt ve bir ölçüde Kürtçü nurcuların oluşturduğu *Dava Dergisi* çevresi, bilim-din birlikteliği çerçevesinde neşriyat yapan Sakarya'da *Zafer Dergisi* muhiti, Said Nursi'nin sağlığında hizmetkarlığını yapmış bazı kişilerin oluşturduğu Hizmet Vakfı bünyesi gibi gruplardır.

D) Siyasî İslâmcı Gruplar

İslâm'da siyasî ihtilâflar ilk dönemlerden itibaren kendisini göstermiş, gelişen olaylar üçüncü halife Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar varmış, Hz. Ali'nin dört yıllık hilâfetinde -Nehravan'daki savaş hariç- müslümanlar iki defa (Cemel, Sıffin) birbirleriyle savaşmışlardır. Devam eden dönemlerde siyasî kökenli ayrılıklar birçok kola ayrılan Şîa ve Havâric fırkalarının doğmasına yol açmıştır. Ne var ki siyasî ihtilâflara bağlı olarak ortaya çıkan bu fırkalar kendi anlayışlarını Kur'an ve Sünnet'ten temellendirmek için farklı usuller ortaya koymuş, bu suretle söz konusu gruplar aynı zamanda itikadî ve amelî muhtevası da olan fırkalara dönüşmüştür. Mezhepler tarihi kaynakları bu grupların itikadî, siyasî ve amelî konulardaki görüşlerini tetkik etmektedir.

Günümüz Türkiye'sindeki İslâmî hareketlerin hemen hepsinin İslâm'da siyasetin yeri, biçimi ve esaslarıyla ilgili yer yer birbirinden büyük ölçüde farklı sayılabilecek yaklaşımları bulunmakla birlikte, bazı gruplarda siyasî temaların çok daha baskın biçimde öne çıktığı ve belirleyici olduğu görülmektedir. Birbirlerinden farklılaştıkları noktalar itibarıyla değişik isimlerle anılan bu gruplar 1970'lerden itibaren İhvan-ı Müslimîn ve Cemâat-i İslâmî'den, 1980'lerden sonra da İran devriminin önde gelen şahsiyetlerinden yapılan tercümelerle gelişmiş ve beslenmiştir. Yaklaşık otuz yıllık bir tecrübeye sahip olan söz konusu gruplar Türkiye'de ve İslâm dünyasında meydana gelen olayların da etkisiyle zikzaklı bir serüven geçirmiş, bir kısmı yok olmuş, bir kısmı bir ara gelişip sonra zayıflamış, bir kısmı giderek gelişimini sürdürmüştür. Aralarındaki vurgu farkına ve bazı öteki nüanslara işaret etmeksizin bunların ortak sayılabilecek düşüncelerine şöyle atıf yapılabilir:

1. İslâm her şeyden evvel güçlü bir devlet düzeni öngörür. Bu düzen vahyî temele dayanacağı için ilâhî bir düzen olacaktır. Vahyî temele dayanmayan bütün nizamlar tâğutî ve bâtıl olup bunlarla mücadele etmek şarttır. Bu anda Türkiye’de kurulmuş olan ulus-devlet tâğutî bir düzendir ve en azından bunun farkında olunmalıdır¹⁷⁴.

2. Günümüzde İslâm coğrafyası İslâm’dan uzak, Batı tarzı iktidarların elindedir. Bu iktidarlar insanlara dinî hayatlarını bir bütün halinde yaşama imkânı vermemekte, öncelikle kendi iktidarlarına zarar vermeyecek bir İslâmı dayatmaya çalışmaktadırlar. Bir tür işgal olarak da değerlendirilebilecek olan bu yapıyla teorik ve fikrî çalışmalarla baş etme imkânı yoktur, dolayısıyla güce dayalı teoriler üzerinde durmak gerekir. Bunun için peygamberlerin mücadelelerindeki göz yaşı, sıkıntı ve kan dikkate alınarak insanlarda şehadet bilinci geliştirilmelidir.

3. İslâm tarihi boyunca kurulan ve İslâmî devlet olarak sunulan devletler gerçekte İslâm’a göre yapılanmış devletler değildir, bu noktada ümmetin siyasî tarihi karanlıklar ve zulümlerle doludur. Bunun tek istisnası Hulefâ-yi Râşidîn dönemidir.

4. Def’-i mefsedet celb-i menafiden öncelikli olduğu için din karşıtı siyasal iktidarların yönetimden uzaklaştırılması her türlü çabanın başında yer almalıdır.

5. Din hurafelerden arındırılmalı, inanan insanlar sadece sosyal dönüşüme değil, siyasî iktidara tâlip olmalı, kavî-i leyyin anlayışlarından vazgeçilmeli, şûra-itaat-biat gibi kavramlar işlenmelidir.

Daha başka ortak noktalardan da söz edilebilecek olan bu gruplar İslâm-siyaset ilişkisine dayalı temel fikirleri Mısır’da İhvân-ı Müslimîn cemaatinin kurucusu Hasan el-Bennâ, aynı cemaatin önemli teorisyenlerinden Seyyid Kutub, İslâmî bir parti modelini esaslı biçimde ilk defa geliştiren Hint Alt Kıtası’ndaki Ebû'l-Ala el-Mevdûdî, Lübnanlı Sünnî lider Fethi Yeken, Tunus İslâmî Yöneliş Hareketi lideri Râşid Gannûşî, devrim öncesi İran’ın ünlü düşünürü sosyolog Ali Şeriatî ve Âyetullah Murtaza

174 Bu bakımdan söz konusu grupların İslâm’da devlet ve yönetimle ilgili neşrettikleri birçok kitap vardır. Örnek olarak bk. M. Beşir Eryarsoy, *İslâm Devlet Yapısı*, İstanbul 1979; Kelim Sıddıkî, *İslâm’da Devlet ve Siyaset*, İstanbul 1991; Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, İstanbul ts. ; Mehmet Birsin, *Hiz. Peygamberin Devleti*, İstanbul 1996.

Mutahharî ve devrim lideri Humeynî¹⁷⁵ gibi âlim ve yazarlardan almaktadır¹⁷⁶.

Siyasî-İslâmcı gruplar dinî bir sosyal tabana sahip olan Refah Partisi, bazı basın-yayın organları ve vakıf yahut dernekler içerisinde yer yer bütün, yer yer dağınık olarak bulunmaktadır. Bunlara kısaca şöyle işaret edilebilir:

1. RP İçindeki Siyasî-İslâmcı Gruplar

1970'de Millî Nizam Partisi, 1972'de Millî Selâmet Partisi olarak gelişen ve onun 1980 ihtilâli ile kapatılmasından sonra 1983'te kurulan ve son seçimlerden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi anayasal kuralları çerçevesinde işleyen bir parti olmakla birlikte, yukarıda ortak düşüncelerini verdiğimiz bazı kesimler Türkiye'nin bugünkü şartlarında siyasî mücadelenin ancak böyle olabileceği düşüncesiyle bu parti içine girmişlerdir. Partinin genel politikasına daima ihtiyatla bakan ve onun sisteme entegre olmasından ciddi biçimde endişe eden bu gruplar partide marjinal bir nicelikte kalmakla beraber partinin gençlik kolları hüviyetinde olan Millî Gençlik Vakfı şubelerinde biraz daha göze batacak kemiyettedir. Partinin 54. hükümette iktidarın en büyük ortağı olarak bulunduğu süre içinde takip ettiği çizgiden fevkalâde hoşnutsuz olan bu grupların bir kısmı korktuklarının başına geldiğini, Refah'ın ilkelerinden vazgeçip tamamen düzenin bir partisi haline geldiğini düşünmüşlerdir. Bir kısmı ise Türkiye'nin mevcut yapısı ve dengeleri içinde partinin çizgisinin doğal olduğu sonucuna ulaşmış ve kendi anlayışlarında tashih ve tâdile gitmişlerdir¹⁷⁷.

175 Adı geçen âlim ve yazarların eserlerinin bazısının tamamının, bazısının da önemli bir bölümünün Türkçe tercümesi yapılmıştır.

176 krs. Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan*, s. 144.

177 Refah Partisi ve parti içindeki dalgalanmalarla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Meselâ bk. Mehmet Ali Soydan, *Türkiye'nin Refah Gerçeği*, İstanbul 1994; Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, İstanbul 1994; Serdan Şahin, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği*, İstanbul 1995; Hüseyin Akyol, *Refah Partisinin Tarihsel Gelişimi*, İstanbul 1996.

2. İran Sempatizanı Gruplar

İran devrimi (1979) İslâm dünyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Türkiye’de de geniş yankılar uyandırmış, bilhassa siyasî İslâm’ı öne çıkaran kesimler ilk yıllarda devrime büyük ilgi göstermiş ve desteklemiştir. Ali Şeriatî, Biheştî, Murtaza Mutahharî ve Humeynî’nin¹⁷⁸ eserleri hızla Türkçe’ye tercüme edilmeye başlanmış, peşpeşe yayınevleri kurulmuş ve dergiler çıkarılmıştır. *Şehadet*, *Davet*, *Tevhid* ve *Endişe* gibi dergilerde devrimi öven yazılar ve İranlı âlimlerden çeviriler yayımlanmıştır. Özellikle Türkiye’nin doğu bölgesinde devrimi tasvip eden ve model alınabileceğini söyleyen zümreler oluşmuştur. Ancak geçen zaman içinde devrimin Şîf bir taban üzerine oturduğu, İran’ın da ümmetçi olmaktan çok ulusçu olduğu anlaşılınca kanaatler değiştirilmeye başlamış ve dergilerin önce trajaları azalmış, sonra birer birer kapanmıştır. Ancak çok marjinal bir kesim doktriner anlamda Şîfliği kabul etmeksizin siyasî anlamda İran’daki velâyet-i fakih çizgisine bağlılığını sürdürmektedir. Esasen siyasî-İslâmcılar’ın çok büyük bir bölümü halen de İran’a yer yer sempati ile bakmakla birlikte, siyasî şuurlanmayı İran merkezli gerçekleştirenler oldukça sınırlıdır.

3. Hak Söz Çevresi

1990 yıllarında oldukça amatör bir dergi olarak çıkmaya başlayan ve giderek gelişen *Hak Söz* dergisi ve onun çevresinde ekolleşen grubun siyasî-İslâmcı hareketler arasında özel bir yeri vardır. Bir aralık, 1985-1990 arasında neşredilen *Girişim* dergisi ve çevresi için söylenen “radikal” terimi, kendileri bunu açıkça söylememekle beraber bu kesim için dile getirilmektedir. Derginin en önemli özelliği takip edilen fikrî ve siyasî çizgiyi doğrudan doğruya Kur’an’la ilişkilendirme çabasıdır. Derginin isminin altında küçük puntolarla yer alan “Kur’ân’ın aydınlığına doğru” ifadesi bunun içindir. Dergide biri Kur’an, diğeri ümmetin siyasî ve sosyal durumuyla ilgili olmak üzere iki grup yazı yayımlanır. Geleneksel İslâm’ı sorgulayan, namaz ve oruç gibi ibadetlerin yapılış keyfiyetiyle il-

178 Bu müellifler arasında Ali Şeriatî ile Mutahharî’nin özel bir yeri vardır. Ali Şeriatî büyük ölçüde Şîf kalıpları aştığı için daha geniş bir alanda etki uyandırmış, Mutahharî ise Şîfliğin bugünkü çizgisine sıcak bakanlar tarafından takip edilmiştir. Mutahharî’nin özellikle *Tevhidi Dünya Görüşü* (İstanbul 1990) serisi büyük ilgi görmüştür.

gili yaşayan sünnetin dışında hadislerin tamamını zannî gören ve itibar etmeyen, tasavvufu şiddetle eleştiren dergi, Türkiye’de ve dünya da olup-biten olaylarla ilgili eleştiri ve değerlendirmeler yapar. Dergi çevresi İslâmî bakımdan yalnız kendilerini tutarlı görür ve diğer bütün İslâmî grupları tenkit eder. Grubun “İslâm Dünyası Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi” adlı bir merkezi olup belli zamanlarda fıkf ya da siyasî konularla ilgili panel ve sempozyumlar düzenler¹⁷⁹.

4. Din Aleyhtarı Yazarlar

Geçmişte olduğu gibi bugün de dinî inancı zayıf, yahut tamamen inançsız kişilerden başka, dine karşı olan ve yaptığı çalışmalarla bunun mücadelesini veren kişiler ile bunların içinde bulundukları muhtelif çevreler vardır. Günümüz Türkiye’sinde din/İslâm karşıtı bu çevreler ve yazarlar hakkında sağlıklı araştırmaların yapılmamış olması kelâm ve mezhepler tarihi açısından büyük bir eksiklik. Her ne kadar din sosyolojisi alanındaki bazı çalışmalarda insanlarımızın Allah, âhiret, peygamberlik gibi temel İslâmî inançlardaki tavrı tesbit edilmeye çalışılırken şüpheli veya inkârcı zümrelere dair oranlar ortaya çıkıyorsa da¹⁸⁰ münhasıran bu konuya tahsis edilmiş araştırmalar olmadığı gibi, din aleyhtarı muhitleri ve onların faaliyetlerini tasvir eden incelemeler de yoktur.

Din aleyhtarı yazarlara geçmeden önce birkaç cümle ile din karşıtı çevrelere değinmek gerekir. Esas itibarıyla bu çevreler ateist felsefeyi besleyen pozitivizm, evrimcilik ve materyalizm gibi düşüncelerle bağlantılı olan kesimlerdir. Bazı bilim muhitleri, kimi fakültelerdeki felsefe öğretim elemanları, sosyalist anlayışı kabul eden siyasî ve sosyal örgütler, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi bazı dernekler, *Bilim ve ütopya*

179 Derginin bazı sayılarında ön ve arka iç kapakta yer alan kitap listesi dergi çevresi hakkında fikir verici mahiyettedir. Meselâ Mayıs 1996 sayısındaki ön iç kapaktaki bazı kitap isimleri şunlardır: Asaf Hüseyin, *İslâmî Köktencilik’in Ötesi*, Muhammed Behiy, *İslâmî Direniş ve İsalahat*, Kelim Sıddıkî, *İslâm Devriminin Aşamaları*, Hasan Türâbî, *İslâmî Düşüncenin İhyası*, F. Fadlallah, *İslâmî Hareket*, (Sempozyum), *Uzlaşma Tehdidi ve İslâmî Hareketler*. Aynı sayının arka iç kapaktaki bazı kitapları ise şunlardır: Ali Koranî, *Hizbullahi Yol*, Mevdûdî, *İslâm İnkılâbının Yolu*, Ümit Aktaş, *Tarihin Devrimci Yüzü ve İslâmî Devrim*, İhsan Eliaçık, *İslâm ve Sosyal Değişim*.

180 Meselâ bk. Mehmet Emin Köktaş, *İzmir’in Çeşitli Sosyo-Kültürel Çevrelerinde Dinî Hayat*, İzmir 1990, s. 125 vd.

dergisi etrafı ile Kaynak yayınları gibi bazı yayın çevreleridir¹⁸¹. Bunların bir kısmı din aleyhtarlığını açıkça ifade etmeyip faaliyetlerini perdeli biçimde gerçekleştirirken bir kısmı daha alenî tavır takınmakta beis görmez.

Din aleyhtarı eser yazarlara gelince, son çeyrek yüzyıl itibariyle bunların başında Turan Dursun gelir. Yıllarca müftülük yaptıktan sonra irtidad eden Dursun'un yazdığı eserler öteden beri içlerinde din düşmanlığı bulunan çevrelere çok cazip gelmiş, dergilere kapak yapılarak reklam edilmiş, kitapları peş peşe baskı yapmıştır. Bu arada başlangıçta Dursun'a cevap yazarlar olmuşsa da yüzeysel kaldığı için muayyen çevreler, İslâmcılar'ın Dursun'un iddialarını çürütemediğini ileri sürmüş, ancak bir müddet sonra daha düzeyli reddiyeler yazılmış¹⁸², özellikle Süleyman Ateş onun dört ciltlik en temel eseri olan *Din Bu* (İstanbul 1990-1993) kitabına aynı kapak dizaynı ve aynı hacimde *Gerçek Din Bu* (İstanbul 1994) adıyla dört ciltlik cevap kaleme almıştır. Ne var ki Dursun'un eserini okuyan bazı çevreler Ateş'in cevabî eserine ulaşmamıştır.

Turan Dursun'un irtidadından sonra onun en büyük dostlarından birisi olan İlhan Arsel¹⁸³ ve Turan Dursun Arştırma ve İnceleme Ödülünü kazanan Erdoğan Aydın din aleyhtarı yayınları devam ettirmişlerdir. Burada sözü edilen bu iki yazarla birlikte aynı doğrultuda eser kaleme alan birkaç yazara daha temas edilecektir:

1. İlhan Arsel

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü'nde otuz yıla yakın bir süre ders veren İlhan Arsel 1960 ihtilâlinden sonra yeni anayasa hazırlanması çalışmalarında bulunmuş, 1966'da kontenjan

181 Bu çevreler arasında Kaynak yayınlarının ayrı bir yeri vardır. Yayınevinin neşrettiği bütün kitaplar din aleyhtarı bir mahiyet arzeder. Şu örnekler bunu açıkça gösterir: Turan Dursun, *Tabu Can Çekişiyor/ Din Bu I-IV*; a. mlf., *Allah*; a. mlf., *Kur'ân*; Mehmet Bedri Gültekin, *Laikliğin Neresindeyiz*; Erol Sever, *Şeytan Âyetleri Tartışması*; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar*; Sigmund Freud, *Bilim ve İman*; İlhan Arsel, *Şeriattan Küssalar*, a. mlf., *Toplumsal Geriliklerimizin Sorunları Din Adamları*.

182 Meselâ bk. Bahaettin Sağlam, İsmail Acarkan, *Turan Dursun ve Din/ Din Bu 1, 2, ve 3'e Cevap*, İstanbul 1991.

183 Arsel'in Turan, Turan'ın Arsel'le mektuplaşmaları ayrı ayrı kitaplaştırılmıştır (İlhan Arsel, *Turan Dursun'a Mektuplar*, İstanbul 1996; Turan Dursun, *İlhan Arsel'e Mektuplar*, İstanbul 1996).

senatörü olarak görev yapmış, 1977 yılında da üniversiteden ayrılarak araştırma ve yayın faaliyetlerine yönelmiştir. Onun yirmiye yakın eserinden bilhassa *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına* (Ankara 1975), *Din Adamları* (Ankara 1977), *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* (İstanbul 1987) *Şeriat ve Kadın* (İstanbul 1991) ve *Şeriattan Kıssalar* (İstanbul 1996) gibileri tamamen din karşıtıdır.

Arsel önemli eserlerinden *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*'de İslâm dinin Türkler'i aşağıladığı, onların dil ve kültürlerini unutturduğu, bugün de şeriatçılık adı altında aynı eylemin sürdüğünü iddia eder. Ona göre Kur'an ve hadislerde Türk aleyhtarlığı duygularına malzeme teşkil eden hükümler vardır. Ye'cüc ve Me'cüc ifadeleriyle Muhammed Türkler'i kastetmiştir. Muhammed müslüman olmak için Arap ırkını sevmenin şart olduğunu söylemiş, Türkler'i felâket getirici bir ırk olarak tasvir etmiştir¹⁸⁴. Arsel çok sayıda baskı yapmış *Şeriat ve Kadın* kitabında da İslâm'ın kadını aşağıladığını ileri sürmüştür. Ona göre İslâm dininin kurucusu Muhammed kadını aklen eksik, karakterce kötü, şeytanî ve cehen-nemdekilerin çoğunluğunu oluşturan yaratık biçiminde tasvir etmiştir. Şeriat noktainazarından kadın her şeyi ile pis, hilekâr ve düzenbazdır, dolayısıyla dövülmelidir. Kadın, kocasının hiçbir cinsel isteğini geri çevirmemelidir. Kocasını izin vermedikçe o cennete de gidemeyecektir¹⁸⁵. Arsel son çıkan eseri *Şeriattan Kıssalar*'da da Kur'an'da peygamberle ilgili kıssalardan örnekler vererek bunların akıl ve bilim açısından gerçek dışı olduğunu iddia eder¹⁸⁶.

2. Erdoğan Aydın

Eserlerinde biyografisi hakkında bilgi bulamadığımız Erdoğan Aydın, bir televizyon programı tartışmasından tanıdığımız kadarıyla Arapça bilmeyen, sosyalist dünya görüşüne sahip, uzun bir süre Batı'da bulunmuş, inkârcı bir şahsiyet olup inkârcılığını gizlemediği gibi bu hususta yazdığı eserlerle inançsızlığa hizmet etmeye çalışmaktadır. Onun bu konudaki en önemli eseri kendisine Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülünü kazandıran *İslâmiyet Gerçeği* (İstanbul 1995) adlı dört ciltlik eserdir. Bunların ilk cildi *Kur'an ve Din*, ikincisi *İslâmiyet ve Bilim*, üçüncüsü

184 bk. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul 1878, s. 27 vd.

185 bk. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, İstanbul 1991, s. 40 vd.

186 bk. İlhan Arsal, *Şeriattan Kıssalar*, İstanbul 1996.

İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadın, sonuncusu ise *İslâmiyet'in Ekonomi Politikası*'dır. Beş yıl içerisinde beş baskı yapmış bu eserlerde Aydın, Kur'an meâlleri, hadis tercümeleri, yerli ve yabancı dille yazılmış bazı eserleri referans göstererek İslâm dininin metafizik yönleri ile hukukî yönlerini eleştirmektedir. Seviyeli, bilimsel ve objektif olmadığı kullandığı kaynaklardan ve üslûptan kolayca farkedilen Erdoğan'ın eserleri sol çevrelerle, belli din aleyhtarı kesimler arasında ilgi görmüştür. Ancak din konusunda ilmî ve fikrî sağlam alt yapısı olmayan kimselerce de bir ölçüde okunmuş ve onların da dinî duygularının zarar görmesine yol açmıştır.

Dinlerin evrimci bir anlayışla ortaya çıktığını bilimsel bir görüş olarak ele alan Aydın bu konuda yazılmış eserlerden yararlanarak tıpkı diğer dinler gibi İslâm'ın da ilâhî arka planının bulunmadığını ileri sürer. Ona göre tabiattaki korkutucu olaylardan korkan insanlar çeşitli tapınma biçimleri geliştirmiş, böylece ilkel dinleri oluşturmuşlardır. İnsanın evrimleşerek olgunlaşmasıyla birlikte dinî düşünceler de olgunlaşmaya başlayınca çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere ulaşılmıştır¹⁸⁷. Erdoğan'a göre Tanrı yoktur. Kur'an'da tanrının varlığıyla ilgili ortaya konan mantık tamamen tutarsızdır. Esasen Kur'an'ın Tanrısı VI. yüzyıl Arap coğrafyasının tanrısıdır. Bölgede kadın aşağılandığı için Tanrı tabii olarak erkektir ve eşi bile yoktur. O, fevkalâde sabırsız, keyfince hareket eden, kendisine inanmayanları helâk eden, azabı şiddetli, insanlara tuzak kuran, üstelik kendini övmeye seven tuhaf bir kişiliğe sahiptir¹⁸⁸. Yine Aydın'a göre Kur'an'da ortaya konan cehennem inanılabilir olmaktan uzak, en vahşi masallarda bile bulunmayan öğelerle bezenmiş garip bir yerdir. Peygamberliğin de aslı yoktur. Muhammed'e ve öteki peygamberlere atfedilen mucizeler tamamen masaldır, hiçbir tarihsel ve bilimsel gerçeklik taşımaz. Aydın ateist bir bakışı açısıyla İslâm'ın bütün inanç konularını eleştirir ve bunların uydurma olduğunu ileri sürer. Ayrıca o İslâm'ın sosyal hükümlerini de fevkalâde yanlı biçimde ele alır ve kadın erkek ilişkileri, çok evlilik, boşanma, örtünme, faiz yasağı, ganimet gibi konulardaki İslâmî hükümleri tenkide tâbi tutar¹⁸⁹.

187 Erdoğan Aydın, *İslâmiyet Gerçeği* (İstanbul 1995), I, 1 vd.

188 a.g.e., s. 26 vd.

189 bk. Erdoğan Aydın, a.g.e., muhtelif bölümler.

3. Server Tanilli

Hukuk profesörü olan Server Tanilli bazı dergi ve gazetelerde kaleme aldığı İslâm aleyhtarı yazılarıyla tanınır. Yazılarında tanrı-tanımazlığı ve sosyalist bir dünya görüşüne sahip olduğu hemen farkedilen Tanilli, *İslâm Çağımıza Yanıt Verebilir mi?* isimle eseriyle ünlenmiş ve eseri muayyen çevrelerde büyük ilgi görmüştür. Cevabı içinde bir soru biçiminde isimlendirilen kitapta Tanilli, İslâm'ın on dört asır evvelki bir dönemin ürünü olduğunu ve günümüze asla cevap veremeyeceğini ileri sürer. Ancak yazar, kitabının adının çağrıştırdığı gibi İslâm'ın sosyal hayatla ilgili hükümlerini ele alıp incelemek yerine daha çok onun metafizik temellerini ele alır ve -kendince- çürütmeye çalışır. Yazar eserinin baş tarafında genel olarak din konusu üzerinde durur, onun evrimci bir süreç sonunda doğduğu biçimindeki yorumuna katılarak İslâm dahil bütün dinlerin tarihsel ve beşerî olduğunu iddia eder¹⁹⁰. Sosyalizm süreci içinde dinlerin bir gün kaybolup gideceğini düşünen yazar İslâm dininin de bir Arap ideolojisi olduğunu ve onun akıl ve modern bilimle asla uyummadığını ileri sürer. Ona göre Kur'an akla ve bilime aykırıdır. Kur'an'da ortaya konan Tanrı imajı, yaratılışla ilgili âyetler, peygamberlerin mucizeleri ve kıyamete ilişkin yaklaşımlar hem akıl hem de modern bilimin verileriyle çatışma halindedir. Ayrıca İslâm'ın kadın anlayışı, devlet yönetimi ve sosyal hayatla ilgili hükümleri ilkel bir karakter taşıyıp günümüz toplumlarına hiçbir şey vermez¹⁹¹.

4. Diğer Yazarlar

Yukarıda sözü edilen yazarların dışında İslâm aleyhinde makale veya kitap kaleme alan başka yazarlar daha vardır. Bunlardan birisi Şükrü Günbulut'tur. Günbulut eserinde Ortadoğu kökenli olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in diğer dinler gibi evrimci bir süreç sonunda ortaya çıktığını söyler ve bu dinlerin Allah'tan geldiğini belirttikleri kutsal kitaplarının dünyasal olduğunu iddia eder¹⁹². Bir başka yazar Muazzez İlmiye Çığ da benzer konuya temas ederek Tevrat, İncil ve Kur'an'ın Tanrı sözü olmadığını, Sumer tabletlerinde yapılan inceleme-

190 Server Tanilli, *İslâm Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*, İstanbul 1991, s. 11 vd.

191 bk. a.g.e., s. 51 vd. ; 145 vd.

192 bk. Şükrü Günbulut, *Ortadoğu Din Kültürü*, İstanbul 1996.

lerde bu üç kitapta da söz konusu edilen birtakım ortak bilgilerin bulunduğu söyler¹⁹³. Burada söz konusu edeceğimiz diğer bir yazar Ali Nejat Ölçen'dir. O eseri, *İslâm'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk İslâm Sentezi*'nin tanıtımında şöyle der: Kitap İslâm'da karanlığın başlangıcını, kendi tarihsel süreci içinde, mezhep çatışmalarının kanla yazılı sayfaları arasından çekip çıkararak gözler önüne seriyor. Bilim-din-devlet üçgeni içerisinde sıkışıp kalan ve çağın gelişmelerine ayak uyduramayan İslâm dünyasının kendi iç çelişkilerini, din ve bilim zıtlığı gibi konuları irdeliyor¹⁹⁴.

Burada İslâm yahut genel anlamda din aleyhine Batı'da yazılmış eserlerden Türkçe'ye tercüme edilenlere dair de birkaç cümle ile değinmek gerekir. Aynı bir çalışma konusu olarak incelenmesi gereken bu eserler ya Batılı gözle İslâm'ı inceleyip tenkit ettiği yahut ateizmin Fröydizm ve materyalizm gibi pencerelerinden bakılarak kaleme alındığı için okuyanların olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Örnek olarak Jean Meslier'in yazdığı *Tanrısızlığın İlmihali* adlı eserinden bahsedilebilir. Kitabın fihristinde yer alan şu ifadeler bile kitabın mahiyeti hakkında kâfi derecede ipuçları verecek niteliktedir: Bir Allah'a inanmak gereksizdir, her din bir saçmalaktır, dinler insanları mucize ile kandırır, her din tahakküm isteğinden doğmuştur, doğa olayları Allah'ın varlığını kanıtlamaz, dünya yaratılmamıştır ve madde kendi kendine hareket eder, insanın varlığı hiçbir şekilde Allah'ın varlığını kanıtlamaz, Allah'ın lutfu denilen şey boş bir kelimedendir ibarettir, dinin gereksizliğini kanıtlayan şey anlaşılmasının imkânsızlığıdır, bir ruhun varlığı saçma bir var sayımdır, Allah'ın bir defa bile insanla görüştüğünün kanıtı yoktur, Allahsızlığın toplumun bütün bağlarını parçaladığı doğru değildir¹⁹⁵. Bu gruba giren daha birçok eser bulunmaktadır¹⁹⁶.

193 bk. Muazzez İlmiye Çığ, *Kur'ân, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökenleri*, İstanbul 1995.

194 bk. Ali Nejat Ölçen, *İslâm'da Karanlığın Başlangıcı ve Türk İslâm Sentezi*, İstanbul 1991.

195 bk. Jean Meslier, *Sağduyu/ Tanrısızlığın İlmihali*, İstanbul 1995 (Kaynak Yayınları), s. 5-11.

196 Meselâ bk. Daniel Pipes, *Tanrı Adına* (trc. Celal Kapkın), İstanbul 1991.

SONUÇ

Günümüz Türkiye'si'nde İslâmî akımlar başlıca mezhebî, tasavvufî, cemaatsel ve siyasî-İslâmî olmak üzere dörtlü bir ayırım arzeder. Mezhebî akımlar Şîfîlik, Kızılbaşlık, Yezîdîlik, Nusayrîlik, ve Bahâîlik olmak üzere beş gruptur. Tasavvufî akımlar ise Nakşibendîlik, Halvetîlik, Kâdirîlik ve Rifâîlik olmak üzere dört grup ise de bunlar içerisinde en yaygın olanı Nakşibendîlik'tir. Nakşibendîliğin ana kolları da İskender Paşa, Erenköy, İsmail Ağa, Süleymancılar ve Işıkçılar Grubu ile Menzil cemaatidir. Cemaat niteliği taşıyan başlıca grup ise Nurculuk'tur. Nurcular Said Nursi'nin vefatından sonra Yazıcılar, Meşveret Cemaati, Yeni Asyacılar ve Fethullah Gülen Grubu gibi birçok kola ayrılmış, bunlar içerisinde Fethullah Gülen kolu kısa zamanda büyük gelişme kaydetmiştir. Yaklaşık otuz yıllık tecrübesi bulunan siyasî-İslâmî akımların ise bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı gelişme göstermişse de bunlar halk tabanında güçlü ve köklü bir yapı oluşturmuş değillerdir.

İslâm dışı yahut İslâm karşıtı çevrelere gelince bunlar ateizmin pozitivizm, evrimcilik ve materyalizm gibi kanatlarından beslenen bazı ilmî-felsefî muhitlerle kimi dernekler, sosyalist nitelikli oluşumlar, bazı dergi ve yayınevi çevreleridir. Son çeyrek yüzyılda alenen İslâm karşıtı eserler yazan Turan Dursun olup, onun öldürülmesinden sonra İlhan Arsel, Erdoğan Aydın, Server Tanilli gibi kimseler aynı doğrultuda kitaplar neşretmektedirler. Ayrıca genelde tanrı telakkisini inkâr eden, özelde İslâm'ı eleştiren yabancı müelliflerin eserlerinin Türkçe tercümeleri de ayrıca dikkat çekmektedir.

Bugünün Türkiye'si'nde gerek İslâmî akımlardaki din anlayışını gösteren gerekse İslâm karşıtı çalışma yapanların temel itiraz noktalarını inceleyen ciddi akademik çalışmalar yapılmamıştır. Bu eksiklik kelâm ilmiyle meşgul olanların günümüz insanının İslâm'la ilişkili yanlış anlayışlarını tashih etmesi ya da bazı temel inanç konularındaki şüphelerini gidermede yardımcı olmaları gibi temel fonksiyonlarını gerçekleştirmelerini engellemektedir. Bu bakımdan vakit kaybetmeksizin kelâmcılarla mezhepler

tarihçileri iş birliği yaparak günümüz insanın dinî anlayış ve yaşayışlarıyla ilgili çalışmalar planlamalı ve sağlıklı stratejiler geliştirmelidirler.

Umulur ki bu küçük çalışmamız bu konudaki eksikliğin bir kere daha hatırlanmasına ve kelâmcıların kelâm tarihi alanında kalmayıp günümüz insanının itikadî problemlerinin çözümüne yönelik çalışmaları hızlandırmalarına vesile olur.

Tebliğin Müzakeresi

Başkan: Efendim İlyas Üzümlü Bey'in tebliği okundu, bu konuda da görüş beyan etmek isteyen, katkıda bulunmak isteyen arkadaşımız var mı?

Abdürrahim Güzel: Ben Nusayrîlik ile ilgili bir katkıda bulunmak istiyorum. Bizim Kayseri'de Tuğrul Üstümkökan diye bir arkadaşımız var. Kendisi İktisat Fakültesi mezunu, biz yaşlarda üç yıllık evli ve Adanalı. Bize üç yıl önce yüksek lisans için müracaat etti. Arapça'sı fena değil. Bir yıl biz bu kaynakları verdik çalıştı. Geçen yıl bilim dili sınavına girdi kazandı, bir yarı yıl ders dönemini bitirdi. Asıl söyleyeceğim konu bu arkadaş Nusayrîlikten -dönmek tabiri hoş değil- ayrılmaya diyelim isterseniz ayrılmış bir kişi, sekiz yıl önce içlerinde bulunmuş, çok büyük sıkıntıları var, bu nedenle bilâhare kayıt dondurmaya zorunda kaldı. Ancak geçenlerde yine görüldü ve devam etmek istediğini söyledi, biz de ona Nusayrîlik ile ilgili bir tez vermeyi düşünüyoruz.

Bu arkadaşımız birtakım seminerler verdi, kendi içimizde olan bu toplantılarda Nusayrîler'le ilgili çok ilginç bilgiler aktardı. Bu konuda yazılan ve çizilenlerin birtakım yanlışlıklarla dolu olduğunu, hatta iftiraların var olduğunu ifade etti. Bu çok dikkat çekicidir: Varlığı yokluğu üzerine bütün kapalı politika takip edenlerle ilgili, bunların ortak yönleriyle ilgili birtakım tesbitleri var; hemen hemen birbirlerine çok yakın bir benzerlik, birbirlerine giriş merhaleleri -bildiğiniz gibi üç aşamada giriliyor- bunların daha katı kuralları olduğunu ifade etti ve birtakım benzetmeleri var. Özellikle siyonizm ile ilgili bazı benzerlikler olduğunu bildirdi.

Arkadaşımız *Kitâbü'l-mecmu'* isimli bir kitabın bulunduğunu ve bunun Ahmet Turan tarafında yapılmış ve elimizde mevcut bu tercümesinin de çok yanlış ve eksik olduğunu ifade etmişti. Asıl metni bize getirdi. Bu anda bizde mevcut, bu konunun ele alınacağını bilse idim buraya getirirdim. Bizim sıkıntımız, bu tezi yaptırırken ismi nasıl olacak, çünkü haklı

olarak kendisi çekiniyor. Biz buna bir çözüm arıyoruz, bu konuda bir formül bulunması amacıyla konuyu size arz etmiş oluyorum. Teşekkür ederim.

Başkan: Biz teşekkür ederiz.

Emrullah Yüksel: Bir şey öğrenmek istiyorum, ülkemizdeki Şiflerin, Nusayrîler'in nüfusu ile ilgili herhangi bir sayım yapıldı mı, yoksa belirtilen rakam herhangi bir yerden alıntı mı? Yani bazıları 10-20 milyon diyor.

Başkan: Buyurun İlyas Üzümlü Bey.

İlyas Üzümlü: Türkiye'deki mezheplerin mensuplarının sayısı ile ilgili rakamlar sağlıklıdır. Çünkü her mezhep kendisini fazla gösterme eğilimine sahiptir. Benim çalıştığım Âzerî Ca'ferîler, kendilerine sorarsanız 4-5 milyon civarındadır. Halbuki benim tesbitlerime göre bunlar takriben bir milyon civarındadır. Alevîler için söylenen 20-30 milyon gibi rakamlar da son derece abartılıdır. Biz birtakım kriterlerden yola çıkarak Türkiye'deki Alevî nüfusunun ortalama %8, en çok %10 olabileceğini tesbit ettik. Bu da 6-7 milyonluk bir kesime tekabül ediyor. Yine meselâ Ahmet Turan'a göre Türkiye'deki Nusayrîler 150-200.000 civarındadır. Bahailer'in sayısı ile ilgili de spekülasyonlar vardır. Kendileri Türkiye'deki Bahai nüfusla ilgili 6-10.000'li rakamları telaffuz ediyorlar. Ben ise en çok birkaç binli rakamlar civarında olabileceğini düşünüyorum. Meselâ İstanbul'da bir Bahai çevresi var. Birkaç yüzle ifade ediliyor. Onların nüfuslarının yoğun olduğu yer olarak İstanbul bilinmesine rağmen. Ahmet Turan'a göre Türkiye'deki Yezîdîler de 24.000'dir.

Başkan: Teşekkür ederim İlyas Bey, buyurun İsa bey.

İsa Yüceer: Arkadaşımızın bahsettiği *Kitâb-ı Mecmu'* ile ilgili şeyleri bir arkadaşımız da aynen iddia etti. Acaba bunlar doğru mu?

Abdürrahim Güzel: Benim söylemek istediğim şey şudur: Türkiye'de yaşayan belli sayıda Nusayrî vardır. Bunlarla ilgili bilgilerimiz yetersiz. Bu nedenle bir süre onlarla birlikte yaşayarak, sosyolojideki "katılımcı gözlem metodu"nu kullanarak araştırmalar yapmaya ihtiyaç vardır. Bu metotla siz onların içinde tıpkı onlardan birisiymiş gibi bir arada bulunuyorsunuz ve onlar zamanla size bulunduğunuzdan dolayı farklı bir biçimde davranmıyorlar. Tabii olarak düşüncelerini, inançlarını sergiliyorlar. İşte o zaman siz o kesim hakkında çok sağlıklı gözlemler

yapıyorsunuz. Kaset kullanmanız vb. gerekmiyor. Böyle bir çalışma ile Nusayrîlerin inançları ve yaşayışları ortaya konmalıdır.

Meselâ Adanalı Süleyman Efendi'nin yazdığı el-Bâkûrâtü's-Süley-mânîyye ile ilgili Nusayrî ileri gelenlerinin farklı değerlendirmeleri var. O ifadelere baktığımız zaman eserde anlatılanlar ile bugünkü Nusayrî-ler'in inanç ve telâkkileri arasında yer yer önemli farklar olduğu ortaya çıkıyor. Meselâ onların bazıları diyorlar ki: Biz aslında On iki İmam Şiiliği'ne inanıyoruz. Üç veya dört kabile aşiretinin ileri gelenlerine kendi inançlarına dair sorulan sorulara verdikleri cevaplar nazara alındığında -ki bu şihlar Nusayrîler'in dinî liderleridir- "Biz kesinlikle Allah'a ve Pey-gamber'e inanıyoruz, Ca'ferî mezhebine mensubuz, fıkhıta Ca'ferîliği benimsiyoruz" diye bir yaklaşım sergiliyorlar, Kitaptaki Nusayrîlik'ten tamamen farklı. Ancak bu onlarla birlikte yaşadığı zaman açıktan ortaya çıkacaktır diye düşünüyorum. Meselâ Nusayrîlik'te mâna var, isim var harf var. Kamerî koluna göre Hz. Ali kamerdedir. Şemsîler'e göre ise güneştedir.

Gerçekten bugünkü modern dünyada Nusayrîler'in yani Nusayrî ana ve babadan dünyaya gelenlerin bir kısmının Hz. Ali'nin ayda, bir kısmı-nın da güneşte bulunduğu inanmaya hâlâ devam ettiklerini düşünmek zordur. Bütün bunlar mahallinde yapılacak araştırmalarla ortaya konma-lıdır.

Başkan: Teşekkür ederim.